

**A Szép magyar komédiának és forrásának összevetése
(Miért szép? Miért magyar? Miért komédia?)**

KÖSZEGHY PÉTER

Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Irodalomtudományi
Intézet, Budapest, koszeghy.peter@btk.mta.hu

Előzetesen annyit: ez az írás Szegedi Eszternek köszönheti létrejöttét. Az ő doktori disszertációjának¹ opponenseként vettem össze a *Szép magyar komédiát* forrásával, Castelletti *Amerillijével*. Elnagyoltan ezt már mások is megtették, én is, ám a szöveg egészére kiterjedő, részletes vizsgálatokban Szegedi Eszteré az úttörés érdeme, az ő dolgozata inspirált.

Balassi esetenként nem fordít le egy adott szövegrészt – később azonban becsempészi a szövegbe. Egy példa: Cavicchio elég ingerülten válaszol Credulus kérdésére, hogy látta-e szerelmét. „hovisto la midolla d'un budello” – szól a felelet, amelynek szó szerinti fordítása – láttam ám, a bél velőjét! – magyarul igen furcsa lenne, de a jelentés azért világos, kb. ennyi: „Egy szart láttam!” Az illedelmes – erről majd később – magyar szerzőnél csak ennyi: „Láttam, csaknem mondtam, mit!” Viszont négy párbeszéddel később Cavicchio így fakad ki: „Néma gyermeknek anyja sem érti szavát! Én sem érthetem mondatlan, te mit akarsz. Ha nem tudom, mikor rezet mutatsz, reám köszönéd azkor.” Az olaszban itt csak ennyi: „Csak az ivásra hívó jelzéseket értem!” A rezet mutatsz (vö. berezel) a le *nem fordított* bél velőjére utal vissza, arra, ahogy kvázi köszöntötte Credulust Cavicchio/Dienes.²

Nyilvánvaló a pasztorális elemek háttérbe szorulása, a „nimfa” tündéraszonnyá, illetve asszonnyá, esetenként kegyessé, virággá stb., a kiemelt érzelmi státusú jelenetekben „istenasszonnyá” válása. A „pásztor” és „nimfa” szavak egyszer sem fordulnak elő a *Szép magyar komédia* szövegében, állapítja meg Szegedi Eszter, de az „Amor” sem, teszem én hozzá, éppen az ő dolgozata alapján. Castelletti Amorja helyett mindenütt a Szerelem (vagy ragozott alakja) vagy Isten és szerelem fordítódik; *Balassi e művében emlékeztetni sem akarta a befogadót a kárhoztatott Amor-énekekre*.

Evidens, hogy a magyar fordítás lényege a magyar viszonyokhoz igazítás, azt is mondhatnánk: domesztikálás. Balassi bizonyos fokig korszerűtlenebbé teszi a darabot – elsősorban a dikcióra, a nyelvre épít, mintegy negligálva (ld.: summa) a cselekményt. Mi másra építene, ha előre elmondja a dráma tartalmát? Ez az iskoladrámák szokásos kelléke,

---

¹Szegedi Eszter, *Olasz pásztorjátékból magyar komédia, Balassi Szép magyar komédiájának és Castelletti Amarillijének összehasonlító elemzése*, PhD-dolgozat, kézirat.

²Actus I. Scena III.

amely – természetesen – Castellettinél hiányzik. Ő ugyanis (már) dramaturgiában, díszletezett színpadban és nem (csak) dikcióban gondolkozik. Más kérdés, hogy Balassi antimodernsége többet használ, mint árt...

Továbbá, de ez következik a domesztikálásból, Balassi szemérmesebb vagy inkább mondjuk úgy, magyar kontextusban illendőbb szöveget akart olvasói kezébe adni, avagy a nézőkkel meghallgattatni. Önnön szövegét ekképpen minősíti: „Botránkozást az nem hoz senkinek, mert tisztességes szerelem vagyok benne, oly penig, ki szabad, nem köteles személek között forog, sem egyéb végre, hanem házasságra.” Fontos figyelembe venni, hogy minden valószínűség szerint főúri menyegzőre szánta darabját. Úgy gondolom, ezzel magyarázható Amor mellőzése is.

Néhány példa a szemérmes Balassira.

A gyermeklány Licoriról Castelletti azt írja, hogy a többi kisleányok között látott egyet, Balassi azonban nem *egy*et, hanem egy *szüzet* látat Credulus-szal, aki „illendő magaviseeléssel” tűnik ki társnői közül – Castellettinél csak szépségről, bájról, kellemről van szó. Az olasz szerző a gyerekek szerelmét úgy jellemzi, hogy a fiúcska hol beszéddel, tréfálkozással, hol – szó szerinti fordításban – *kézzel* édesgeti magához partnerét, azaz, mondanánk mi, durva 21. századi szóhasználattal: fogdossa a leánykát. Balassi megkerüli a problémát, az ő Credulusa csak ennyit mond: „beszélni kezdék vele s tréfálni: hol szóval, *hol egyébképpen*.” (Kiemelés tőlem–K.P.) Sapienti sat. Amit pedig a gyermekszerelemben nem tart illendőnek, mint pl. idézem: „szép kebelén aludtam” – egyszerűen nem fordítja.³ Ez a fajta cenzúra minden részletre kiterjed. Castellettinél a leánykát a gaz vetélytárs mérgezett borral itatja. Balassinak a borivó leányka képe nem tetszik, nála a bor ezért – minden előfordulásban – mérges itallá alakul. Amikor Galatea/Tirrenia magyarázgatja, hogy miért is nem fogadta el Sylvanus/Selvaggio udvarlását, az olasz szövegben csak ennyi van: „azért tettem, hogy próbára tegyem állhatatosságodat, és hogy még sokkal édesebbnek tűnjék számodra egy kis keserű után a gyümölcs.” Balassi megtoldja a szöveget: „Ha szinte valami idegennek mutattam is magamot hozzád, azt az emberek nyelvétől való féltében is míveltem.”⁴ Azaz: illendőségből. Urania így nyilatkozik: „Nincs olyan szerető, aki ne tartana attól, hogy elrabolják tőle az ő szeretettjét; és attól, hogy hölgye finom, egyszerű szoknyája alatt egy élő férfit rejteget.” Az utóbbi képet Balassi természetesen elhagyja, nála Briseida csak ennyit mond: „s ki úgyan ne kételkedett s gyanakodott volna szerelmeséhez soha?”⁵ A

---

³Actus I. Scena II.

⁴Actus II. Scena III.

⁵Actus II. Scena IV.

Galatea–Dienes/Cavicchio párbeszéd során felajánlott hímes ing, illetve kosárka eperje⁶ ugyancsak – legalábbis részben – más asszociációs körbe tartozik, mint a női abdoment egyaránt jelentő zsák, kosárka. Gondoljunk csak a ma is érthető „vén szatyor” terminusra.⁷ Az is jellemző, hogy a Sylvanus/Selvaggio által elveendő kosárka eper a dráma folytatásában Balassinál eperjre (kosárka nélkül), Castellettinél kosárkára (eper nélkül) egyszerűsödik.

Hogy mennyire más Balassi szerelmes verseinek és a drámának az éthosza, arra még egy példa: Balassinál versben előfordul a nőben való üdvözülés. „Ezt ha megnyerhetem, bár meghaljak ottan, / Búmnak, mint hattyúnak, légyen vége vígan; Más kívánságom ez: idvözüljek oztán.”⁸ Ám amikor az olasz Licida a szerelemben való boldogulás értelemben használja az *üdvösség* szót, a magyar Licida ezt elhagyja. „Mint az idvösség semmi nem egyéb / az Isten színének látásánál” – írja Balassi szerelmes versében,⁹ de a drámában *nem* a versek szerelemteológiája érvényesül.

Néhány további példa a domesztikálásra.

Credulus szerint Szent Mihály hava, Credulo szerint október a szüret ideje. Csakhogy Szent Mihály hava szeptember, s ez így pontos, így igazodik a magyar viszonyokhoz; a szüret kezdetének magyar nyelvterületen rögzült időpontja a 16. században szeptember 29., olasz viszonylatban ez inkább októberre esik. *Így lesz októberből szeptember.*¹⁰

Ugyancsak a magyar befogadó – és vélhetőleg az előadási környezet – az oka a mitológia utalások, hiperbolák, adynatonok elhagyásának, ezt a folyamatot Szegedi Eszter szépen jellemzi. Vegyük észre, mennyire más tájban és környezetben játszódik a két mű, Castellettié jelmezeket és díszleteket igényel, a magyar változat nem vagy alig. Balassi Credulusa bujdosó, szarándok, mint a *Hatvanötödik* versében hívja magát. „...itt bolgok, nyomorgok, sem az rút havasokon való keserves bujdosás, sem *édes hazámtól* való messze távozás, sem éhség, sem szomjúság, sem hó, sem hideg, sem eső nem felejteté el vélem az én szerelmes egyetlenegy lelketem”¹¹ – így a Komédiában. Később is, a második felvonás első jelenetének végén: „...s holtam volna meg ugyan valóban, hogy ok nélkül ne bujdosnék miattam nyomorultan ez világ kerektségében széllyel, szegén nyavalyás!” Az olaszból ez hiányzik. Az „édes bátyám” megszólítás (Credulus mondja Dienesnek) is olyan, a

---

⁶Actus III. Scena IV.

⁷Erről részletesebben: Gyarmati Balassi Bálint, *Szép magyar komédia*, sajtó alá rendezte Kőszeghy Péter és Szabó Géza, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990, *Utószó*, 101.

⁸ A *Harmincegyedik* versben.

⁹ Az *Ötödik* versben.

¹⁰Actus I. Scena II.

¹¹Actus I. Scena II.

patriarchálisabb magyar viszonyokból következő terminus, amely az olasz dráma kontextusában elképzelhetetlen, mint ezt Szegedi Eszter is észreveszi.

Nem illő, hogy ember – arkádiai táj ide vagy oda – barlangban lakjon, az a vadállatok lakhelye. Így amikor Castelletti *Amarilli barlangjáról* ír, a magyarban ez *Julia házává* változik.¹² Szintén *következetesen más* a szerető státusának meghatározása, s ez Balassinál különös figyelmet érdemel: az olaszban többnyire szolga (servo), a magyarban rab (Servo d'Amore [Ámor szolgája], következetes fordítása: Szerelem rabja).¹³ És említsünk meg még egy szerelemfelfogásbéli különbséget a két szerző között. Castelletti szerint: „Végül is az első szerelem tüze az, ami süt és éget. A második lángjai épphogy langyosítanak.” Balassinak erről más a véleménye: „Mert az első szerelem az, azki embernek szívét égeti s főzi, noha második is nem hűvítí azért!”¹⁴

A hasonítás legérdekesebb esete azonban Briseida szerelemtanának az a része, amely Uránia monológjából hiányzik. Az utóbbi azt bizonygatja, hogy a szerelmes által személyesen előadottak sokkal inkább megindítják a hölgyet, mintsem a szerelmi közvetítő ténykedése. Ezt mondja magyarul Briseida is, de kiegészíti azzal, hogy a közvetlen könyörgés még az *írásnál*, sőt a *levélnél* is hatásosabb¹⁵ – *erről nincs szó az olaszban*. Korábban, Balassi életéről írt könyvemben kifejtettem, hogy a *Szép magyar komédia* szüzséje és Balassi életrajza közötti viszony éppen a fordítottja annak, mint ahogy értelmezni szokták. Nem a komédia szövege tükrözi Balassi életét, hanem a költő igyekezett saját életét, persze a fikciós, a közönségnek szánt, egyéni mitológiába burkolt életét a komédiához hasonítani. Ma is így gondolom, ez azonban egyáltalán nem zárja ki, hogy a drámában is legyenek életrajzi elemek, vagy legalábbis utalások ezekre, talán Briseidának a szerelmes levélről alkotott véleményét is ilyenek tekinthetjük.

Elmaradnak továbbá a magyarból az időjárás-jelentések („Ködös és felhős idő volt nemrég: de miután egy kicsit aludtam, úgy tűnik nekem, hogy teljesen kitisztult.”). Szegedi Eszter helyesen állapítja meg: „a pasztorális elemek mellőzése nemcsak a szókinccs átalakulásában, hanem a képek kezelésében is megnyilvánul. A napnyugta bukolikus-idilli körülírásától Balassi rendszeresen eltekint (...)”.

---

¹²Actus II. Scena IV. A barlangot másutt is kiiktatja: az olasz Credulussal a *barlangok és völgyek* sírnak együtt, a magyarral „*erdők, hegyek, völgyek, kövek*”(Actus III. Scena I.)

¹³Actus IV.Scena I. Ezen nem változtat a „servire” – szolgál fordítása. A rab nem igesíthető, vagy ha igen, mást jelent („rabol”). Azaz a rab is szolgál, csak – mint már Pimát Antal észrevételezte – neki ezért, szemben a szolgával, nem jár fizetség.

¹⁴Actus V. Scena V. A „hűvít”-et egyes értelmezők félreértik. Nem ’hevít’-et jelent, akkor lényegében pontos, bár nem túl értelmes lenne a fordítás, hanem, mint a Döbrentei-kódexben vagy Pázmánynál: ’hűsít’-et. (NyTSZ 1529)

¹⁵Actus II. Scena IV.

Az asszony/tündéresszony/kegyes/asszonyállat/virág/együgyű menyecske szavak részletes jelentés-története is megérne egy misét, azonban most csak az asszonnyal foglalkozunk. Szegedi Eszter így vélekedik: „Ahogy a „»Ninfa«” láthatólag a »tündéresszony«-nak felel meg Balassinál, de tartózkodik a szó általános használatától, és inkább a semleges »asszony«-nyal, illetve konkrétan a szöveg helyéhez illő szavakkal helyettesíti, úgy a »pastore« jelentéséhez legközelebb álló »juhász«-t is szűk értelemben használja, leginkább az olaszul »capraio«-ként aposztrofált Cavicchio–Dienesre, a legtöbb előfordulását igyekszik semlegesesen visszaadni.” Ezek többé-kevésbé igazak, de van itt némi pontatlanság. Az egyik, hogy az „asszony” szó inkább semlegesnek minősítették. *Nem az.* A másik a kecskepásztor – juhász stb. kérdése.

Szegedi Eszter hivatkozik Donatus *Vergilius-kommentárjára*, amely hármas hierarchiát állít fel a pásztorok között: a legalsó szint a kecskepásztoroké (caprarii), a legelőkelőbb a marhapásztoroké (bubulci), köztük állnak a juhások (opiliones). Ez a felfogás hathatott Castellettire, akinél a pásztor, esetenként *nemes pásztor* áll szemben a kecskepásztorral, a paraszttal. A magyar irodalom a 16. században azonban nem látszik ismerni ezt a hierarchiát. A magyar tájképbe nem illenek az ilyenfajta pasztorális pásztorok – nem véletlen, mint Szegedi helyesen figyeli meg, hogy ez a terminus sem fordítódik, Credulus és társai csak olyan mértékben üzik ezt a foglalkozást, amilyen mértékben a cselekményből rákényszerülnek. A szereplők felsorolásában a szerzőt megszemélyesítő Prológus ugyanazt a beosztást kapja (Szegedi is így látja), mint Credulus, Sylvanus, Licida: férfi vagy férfiú, s csak Dienes az, aki juhász, s egyben „parasztember”. Credulus ezzel szemben, mint Klaniczaytól kezdve sokan megfigyelték, bujdosó, továbbá legény és – Julia minősíti így – vitéz, végül, nem utolsósorban: költő. Éppenséggel nem nehéz az önarcképre ráismerni.

A kecskepásztor tkp. fordíthatatlan, maga a szó sem éppen gyakori, a 16–17. századból egyetlen előfordulását ismerem, egy 1573-as jobbágyvallomásból, a kontextusból következően azonban itt sem foglalkozásnév, inkább gúnynév: ’vizesnyolcas’. Ezzel szemben a juh–nyáj–juhász rendkívül gyakori, és a vallási konnotációt sem nélkülözi. Balassi szótára következőes: a kecskepásztor=juhász, a pásztor=juhászember (igaz, csak egyszer fordul elő¹⁶), a kecskepásztornak és a pásztornak szószerinti fordítása nincs, a ’pastor’ egyszer, egy latin nyelvű argumentumban fordul elő. Hangsúlyozom: lényegében ugyanezt mondja Szegedi Eszter is. Csak a terminológia következetessége nála nem eléggé hangsúlyozódik.

---

¹⁶ Erre opponensi véleményemre adott válaszában Szegedi Eszter figyelmeztetett.

Térjünk vissza az *asszony* szó jelentéstörténetére. Erről Pirnát Antal értekezett. Mint írta, „Ma már csupán egy-két ünnepnév és sztereotip kifejezés (Boldogasszony=Szűz Mária, Regina Caelorum) sejteti, hogy a magyar asszony szó eredetileg ’királynő’-t jelentett.”¹⁷ Ez a jelentésfejlődés a 16. századra már nagyjából lezárult. Az „asszonyember”, „asszonyi állat” a 16. századi magyar nyelvben már egyértelműen csak „nő”-t jelent. Igaz, hogy valami ünnepélyes, tiszteletteljes árnyalata volt azért az „asszony” szónak, még Balassi korában is. Majd ezt igazolandó hoz fel példákat, s így folytatja: „(...) a szó a mai nyelvben, sőt már a 16–17. századi nyelvhasználatban is elsősorban »férjezett nő«-t jelent.”¹⁸ Próbáljuk pontosabbá tenni Pirnát megfigyelését: „(...) valami ünnepélyes, tiszteletteljes árnyalata volt azért az »asszony« szónak, még Balassi korában is.” Szerintünk: *sokkal több ez, mint árnyalat*. Elválík a köznapi és az irodalmi szóhasználat.

A 16–17. századi köznyelvi jelentés közel áll a maihoz. Gyakori az asszonyember (néha: asszonyi ember) és az asszonyállat (néha: asszonyi állat), nem feltétlenül férjezett (bár ez a leggyakoribb eset), hanem, mint Pirnát is írja, egyszerűen „nő” jelentésben: „És látta, hogy a molnár az asszonyállatot bevonta egy szegletbe a zsákok közé, és ott azmit akart, cselekedte az asszonyemberrel.” (1570, *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*, továbbiakban: EMSzT.)

Már léteznek a mai összetételek, mint menyasszony, vénasszony, gazdasszony stb. (A vénasszony stílusértéke néha más, igaza van ebben Pirnátnak, tiszteletre méltó matrónát is jelenthet.) Az ebagné/ebagnő (az ageb, ebag női megfelelője) stílusértékben kb. a mai vénasszony, a virág többnyire, de nem kizárólag kurva,¹⁹ az asszonynép=nők, akárcsak az asszony nemzetség.

Az irodalmi nyelvhasználat azonban őrzi a régebbi jelentést. Kürti István imakönyvének²⁰ egy részlete: „Adjad énnékem, hogy mindenekben és mindenek által úgy vessem az testet az lélekek alája, hogy ezután ökinyen (=önként), magától engedjen az

¹⁷ Az asszony szó alán jövevénytörzse (Bárczi). Eredetileg a regina, majd a domina magyar nyelvű megfelelője. Az Árpád-kori „Asszony” előtagú helynevekről (-falva, -népe, -vására stb.) többnyire bizonyítható, hogy királynéi birtokok voltak (Györffy). Az Üdvözlégyben „Asszonyunk Szűz Mária ...”-t mondunk, minden más nyelven „Szent Mária” (Sancta Maria, Heilige Maria, Sainte Marie, Saint Mary stb.). A Halotti Beszédben még: „És Vimádjuk szent achszin Máriát...”, azaz imádkozunk Máriához, a szent Úrnőhöz. (Vö.: Kerényi Dénes, Malaszt, kegyelem és a magyar nyelv gazdagsága, <http://www.keesz.hu/node/1201>) (2014.06.28)

¹⁸Pirnát, *Balassi Poétikája*, Balassi Kiadó, Budapest, 1996, 51–52. o. Azokban a nyelvekben, ahol a trubadúrok szemlélete érvényesült, a versekbeli úrnő, mint közismert, hímnemű. Erre az istenszerepbe-kerülés, a férfi fölött álló hatalom-jelleg miatt volt szükség. Példa erre a provanszál „midons”, eredeti jelentésében a német „Frau” stb. Mivel a magyarban nyelvtani nem nincs, csak egyfajta szemantikai nemet kereshetünk, olyanfélélt, mint amikor Balassi „Idvöz légy, én fejedelmem!” terminussal jellemzi Juliát. (Horváth Iván megfigyelése.)

¹⁹Szamosmenti Névtelen, *Adhortatio mulierum: „Asszony! Szép társam és szép virágom” (Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény II., A 16. század magyar nyelvű világi irodalma* (Szerk. Jankovics József, Kőszeghy Péter, Szentmártoni Szabó Géza), Budapest, Balassi Kiadó, 2000, 35.)

²⁰ Kürti István, *Az élő Istenhez való ájélatosimátságokat magában foglaló Könyvecske*, Kassa. 1611.

léleknek, és *ne parancsoljon ezután néki mint Asszony, hanem szolgáljon, mint szolgáló.*”
Vagy: Bornemissza Péter *Elektrájában* Aigüsztosz így szól Klütaimnesztrához: „Te is úgy lakjál, mint királné asszony, bírjad országodat, mint szereted, parancsolj mindennek szabad akaratod szerint, ott járj, ahol tetszik, azt míveld, az mi kedves, senki semmitül meg nem tilt, én tied vagyok, te az enyém vagy, minden az, ami enyim, az tied, örülj, vigadj, asszonykodjál.”²¹ Asszonykodni=nőként uralkodni. Rendkívül jellemző az ismeretlen szerzőjű *Nagy Sándornak históriája* (1572 körül) alábbi részlete:

„Miképpen Anactanabus felment légyen az Olimpia királyné asszonyhoz,

Azonközben Philep, az macedóniai király, hadba méne, Anactanabus kedig felméne az király házába, hogy Olimpia királyné asszonyt meglátná, és annak szépségét megnézegetné. És mikoron látta volna az királyné asszonyt, felgerjede az ő szíve gonosz kívánságra. Köszöne kedig őnékie úgy, mint macedóniai királyné asszonymnak, és monda:

– Idvöz légy, Macedóniának királyné asszonya!

Mert szégyenlé őtet asszonyának mondani.”²²

Azaz Anactanabus Olimpia királynét, a hatalmi viszonyoknak megfelelően, a makedónok úrnőjének mondja ugyan, de nem hajlandó önnönmaga úrnőjének mondani, ezért nem használhatja az „asszonyom” terminust!

Batthyány Ferenc majdani feleségének, Lobkowitz Poppel Évának írt levelében²³ így udvarol: „Én édes, szép nagyságos asszonyom, az nagyságod levelét százszer megolvastam és ezerszer megcsókoltam. Nagyságod meghiggye, hogy én egyedül csak nagyságod szolgálja vagyok, és semmit sem kívánok ez velágon, csakhogy nagyságod nékem mindenkor jóakaró nagyságos asszonyom légyen, mert nékem nagyságodnál ez világon több nincs, és én nagyságodat úgy tartom, mint az két szemem velágát, és nagyságodon kívül nékem ez velág szépsége sem kell, sem vigassága, és csak egyedül nagyságod az én szívemnek királné asszonya.” Nem csak a leendő feleség státusának szólnak e sorok, nyilvánvalóan az asszony=úrnő, „midons” terminológia használtatik. „Nagyságos Zay Magdolna az újvári vár asszonya” megszólításban²⁴ is az asszony=úrnő. Világos a hierarchia Czobor Mihály(?) *Theagenes és Charicliájában* is: „Szolgáló engede mindjárt asszonyának.”²⁵ A szerelmes

---

²¹ Bornemissza Péter, *Tragoedia magyar nyelven, az Sophocles Elektrájából*, Bécs, 1558, Scena tertia.

²² *Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény II., A 16. század magyar nyelvű világi irodalma* (Szerk. Jankovics József, Kőszeghy Péter, Szentmártoni Szabó Géza), Budapest, Balassi Kiadó, 2000, 916.

²³ Némétújvár?, 1605. körül

²⁴ Vö.: Teschler Béla; *Liptóújvár története*, Liptószentmiklós, 1906, 65.

²⁵ Czobor Mihály (?): *Theagenes és Chariclia*, S.a.r. Kőszeghy Péter. Budapest, Akadémiai Kiadó–Balassi Kiadó, 1996. (RMKT/ XVI./10.) Pars prima, 201. versszak.

Asszonyom levélfordulat (Telegdi Kata levele ányáához)²⁶ udvariasságból való alávetettséget jelez, mint a szolgálat ajánlása.

Hangsúlyozott esetben – ami egyben az asszony=úrnő jelentés elhomályosulását is jelzi – „úrasszony”, mint Tinódinál (*Sokféle részögösről*, 1548), vagy a „szabados kedvő” hölgyek esetében „főasszony”, mint a *Theagenes és Charicliában*: „Az szabados kedvő s főrendű asszonyok, / Látván Theagenest, nem bírhatják karjok, / Virágokat hányván rá; jó akaratjok / Mutatják hozzája, áldja ékes szájok, / Narancsot gördétnek alá szép leányok.”²⁷

Az EMSzT is az asszony szó első jelentését ’fejedelemasszony’-ként rögzíti, s a további jelentések többsége is hierarchiát jelöl. A ’férjezett nő’ jelentés kialakulása is ezzel magyarázható, hiszen az ő társadalmi státusa más – magasabb –, mint a leányé.

Balassi verseiben a szeretett nő úrrá magasztosulására számos példa hozható, ezzel semmi újat nem mondunk. Azzal sem, hogy az irodalmi szóhasználat sajátossága az „istenasszony”. A legszebben erről Káthay Mihály nyilatkozott: „az pogán bölcsektől istenasszonyok gyanánt tiszteltetett, *drága szép asszonyokhoz hasonlítandó szűz leányoknak* isteni imádságos és könyörgő emlékezetekben lehessenek (...)”²⁸ Drága szép asszonyokhoz hasonlítandó szűz leányok: Itt már arról van szó, ami átvezet a legsajátosabb (döntő többségében) irodalmi használathoz: az asszony nem feleség, nem a mai értelemben vett asszony, hanem (szűz vagy nem szűz, de) „midons”.

Bizonyos, hogy a *Szép magyar komédiában* az asszony *nem* ’férjezett nő’ jelentésben fordul elő. Azonban férjhez menendő nő is, ha státusa úrnő: asszony. Az „Apollonius nevő királyfi, egy mesének megfejtéseért elbűdosván, az tengeren mindeneket elvesztvén, halászhálóban Altistrates király udvarában juta, melynek *leánya*, a szép Lucina *asszony*, az királyfit megszeretvén, hozzá méne” – olvashatjuk az *Apolloniusban*,²⁹ ahol is a leány=asszony. Akárcsak Huszti Péternél: „de főképpen férjhözmenő jó asszonyok”.³⁰

---

²⁶ Számptalan kiadásban. Többek közt: Jankovics József–Köszeghy Péter, *Telegdi Kata? verses? levele?* In: *Erdélyi reneszánsza I.*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2009, 118.

²⁷ Czobor Mihály(?), *I.m.*, Pars tertia, 25. versszak.

²⁸ Káthay Mihály levele Melith Istvánnak. Misle, 1589. január 15. In *Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény II, A 16. század magyar nyelvű világi irodalma* (Szerk. Jankovics József, Köszeghy Péter, Szentmártoni Szabó Géza), Budapest, Balassi Kiadó, 2000, 1054.

²⁹ Ismeretlen: *Apollonius históriája*, 1588. Kiadva: *Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény II, A 16. század magyar nyelvű világi irodalma* (Szerk. Jankovics József, Köszeghy Péter, Szentmártoni Szabó Géza), Budapest, Balassi Kiadó, 2000, 60.

³⁰ Huszti Péter, *Aeneis, azaz a trójai Aeneas herceg dolgai*, . (IV. rész, 1. vsz.) In *Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény II, A 16. század magyar nyelvű világi irodalma* (Szerk. Jankovics József, Köszeghy Péter, Szentmártoni Szabó Géza), Budapest, Balassi Kiadó, 2000, 490.

Az irodalom ismeri a szerető–asszony szópárt, amelynek mai értelme körülbelül: udvarló férfi–rajongott nő. Constantinus kérdi: „Ez-é az igaz szeretet, ez-é *asszonyoknak szeretőjék*hez állhatatos jóakarajok?”³¹

Az *Árgirus*ban olvashatjuk: „22! – így szóla”, „Az te szép szeretőd ihol jó, *asszonyom!*”³² – a címjegyzet szerint az „*asszonyom*”: „szűzleány”.

Az irodalmi szóhasználat világosan mutatja a nőtisztelő attitűd – nyilván nem előzmények nélküli – általános meglétét a 16–17. században.

A *Szép magyar komédia* női szereplői nem azért kapnak asszony minősítést – ez evidens –, mert férjezettek lennének, de nem is azért, mert az asszony valamifajta semlegességet sugározna. Ellenkezőleg, e „nem köteles személyek” magas társadalmi státusa, egyfajta *magyar nimfa-rangja* (nimfaság, mitológiai apparátus nélkül) fogalmazódik így meg.

„A legfeltűnőbb különbség azonban – írja Szegedi Eszter – Castelletti és Balassi szövege között Isten folyamatos jelenléte a *Szép magyar komédiában*. Balassi már az *Amennel* záruló Proológusban kilencszer hivatkozik Istenre, és nevének szájára vételével a *Komédia* további részében sem szűkölködik. Míg Castellettinél az összesen öt üdvözlő és búcsúformulán kívül („ADio”) mindössze egyszer, az utolsó jelenetben bukkan elő a „Dio” szó, Balassinál negyvenszer.” E számszerű viszonyok nem egészen stimmelnek,³³ de ez szinte lényegtelen. A kérdés hogy mivel magyarázható a jelentős istentöbblet? Alapvetően itt is a magyar viszonyokra adaptálásról, szóhasználati sajátosságról van szó. A 45 előfordulásból 33 ilyen, szólás-formula-nyomatékosítás értékű-jellegű (Istenért, Istenemre, ne adja Isten, Isten hozzád, ki hinné, fölséges Isten, hála Istennek, Isten hozzád, ne engedje Isten, ha tudja az Isten, Isten őrizz, ha Istent szereted, Isten adjon stb.) A fennmaradókból három versbeli előfordulás. Marad 9. Ezek döntő többségében, 7 esetben, az Isten szó alany, s pontosan megfeleltethető az olasz szöveg alanyával. Isten=Amor (2x), csillagok (2x), ég (2x), természet (1x). Tehát „legfeltűnőbb különbség” *alapvető oka frazeológiai*. És semmiképpen sem szerelemteológiai, mint az esetleg azt – Balassi költészetének ismeretében – várnánk.

*

---

³¹ Ismeretlen, *Constantinus és Victoria*, (Actus III. Scena IV.) 1600.k. In *Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény II, A 16. század magyar nyelvű világi irodalma* (Szerk. Jankovics József, Kőszeghy Péter, Szentmártoni Szabó Géza), Budapest, Balassi Kiadó, 2000,238.

³²Gergei Albert: *História egy Argirus nevű királyfiról* (...)(Secunda pars, 33–34.vsz.) In *Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény II, A 16. század magyar nyelvű világi irodalma* (Szerk. Jankovics József, Kőszeghy Péter, Szentmártoni Szabó Géza), Budapest, Balassi Kiadó, 2000, 428.

³³ A proológusban valóban kilencszer, a többi paratextussal együtt összesen 10-szer bukkan fel az szó, a komédia szövegében nem 40-szer, hanem 45-ször fordul elő, Castellettinél üdvözlő és búcsúformulák száma nem 5, hanem 9, s valóban csak egyszer fordul elő Isten nem formulaszerű funkcióban. Azaz mások az arányok, nem 6,7-szer „csak” 4,5-ször gyakoribb az előfordulás Balassinál.

Egyáltalán nem bizonyos, hogy a szerzőtől származik a *Szép magyar komédia* cím. S ha igen, akkor is sztereotip formulát tartalmaz. A *szép* műfajfüggetlen, a régi magyar irodalomban, pl. a históriás énekek esetében, egyszerűen figyelemfelhívó szerepű, a *magyar* a fordítottságra utal, a *komédia* pedig mindenfajta pozitív kicsengésű dráma jelzője – a klasszikus szabályok szerint, a tragédiával szembeállítva.

Mindezt tudva gondoljuk úgy, hogy van értelme a cím minden szavára rákérdezni. Többek közt arra, hogy miért *így* magyar.

SUMMARY

The present paper—relying also on the doctoral dissertation of Eszter Szegedi – compares the *Szép magyar komédia* of Bálint Balassi to its source, Castelletti's *Amerilli*. It illustrates with examples how Balassi aligned the Italian author to Hungarian audiences and how he eliminated the pastoral character in many cases. It emphasises that the Hungarian text aspires for good manners and that the ethos of Balassi's love poems and dramas are different. It sheds light on the fact that in contemporary literary texts the Hungarian word *asszony* (woman) meant lady (either maiden or married woman), and it should be interpreted this way in the case of Balassi, who thus translates the Italian nymph. The word *God* is found more often in the Hungarian text than in the original, but Balassi does not think its reason is the theology of love, it is the peculiar nature of the Hungarian language instead.

